JETIR.ORG ISSN: 2349-5162 | ESTD Year : 2014 | Monthly Issue
JOURNAL OF EMERGING TECHNOLOGIES AND INNOVATIVE RESEARCH (JETIR)
An International Scholarly Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

पिंपरी चिंचवड महापालिकेतील कंत्राटी महिला सफाई कामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्या : एक चिकित्सक अभ्यास

जयश्री अभिमन्यू डंके
संशोधक विद्यार्थी
डॉ. अरविंद ब. तेलंग वरिष्ठ महाविद्यालय, निगडी, पुणे

डॉ.दिलीप खैरनार
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख तथा मार्गदर्शक
देवगिरी महाविद्यालय औरंगाबाद

प्रस्तावना:

पिंपरी-चिंचवड हे महाराष्ट्रातील एक प्रमुख औद्योगिक शहर असून, येथील विकासाचा वेग अंदाजापलीकडे आहे. या विकासाच्या सावलीत अनेक महिला सफाई कामगार आपले जीवन जगतात. विशेषतः कंत्राटी महिला सफाई कामगार यांच्या सामाजिक-आर्थिक परिस्थितीची गंभीरता वाढत चालली आहे.

पिंपरी-चिंचवड महापालिकेतील कंत्राटी महिला सफाई कामगार यांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांनी ग्रस्त आहेत. त्यांच्या कष्टाच्या कामाची समाजात पुरेसे मूल्यमापन होत नाही आणि त्यांना अनेक प्रकारच्या अडचणींचा सामना करावा लागतो. या महिलांच्या समस्यांवर सखोल अभ्यास करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

सदर संशोधनाचे मुख्य उद्दिष्ट्य पिंपरी-चिंचवड महापालिकेतील कंत्राटी महिला सफाई कामगारांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचे स्वरूप समजून घेणे, त्यांच्या समस्यांना कारणीभूत घटक ओळखणे आणि त्यांच्यासाठी उपाययोजना शोधणे हे आहे. या अभ्यासाच्या माध्यमातून या महिलांच्या जीवनातील अनेक अंधारलेल्या कोपऱ्यांना प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न संशोधिकेने केला आहे.

सदर संशोधन अभ्यासासाठी सर्वेक्षण, मुलाखत आणि केस स्टडी या पद्धतींचा वापर केला आहे. या अभ्यासाच्या निष्कर्षांच्या आधारे, या महिलांच्या समस्यांवर मात करण्यासाठी उपाययोजना सुचवल्या आहेत. या अभ्यासाचे सामाजिक, आर्थिक आणि शैक्षणिक क्षेत्रात मोठे योगदान असणार आहे.

शोधनिबंधाचे उद्देश:

1. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्याचा अभ्यास करणे.
2. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांच्या समस्यांचे कारणे शोधणे.
3. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांच्या समस्यांवर उपाययोजना सुचवणे.

शोधनिबंधाचे मुख्य कीवर्ड्स:

पिंपरी-चिंचवड महापालिका, कंत्राटी महिला सफाई कामगार, सामाजिक समस्या, आर्थिक समस्या, महिला कामगार, सफाई कामगार, कंत्राटी कामगार इ.

संशोधन पद्धती:

साहित्य सर्वेक्षण: या विषयावरील उपलब्ध साहित्य, शासन निधी, धोरणे यांचे सखोल विश्लेषण करण्यात आले.

क्षेत्रीय सर्वेक्षण: पिंपरी चिंचवड महापालिकेतील विविध भागात राहणाऱ्या कंत्राटी महिला सफाई कामगारांची मुलाखत घेण्यात आली.

समूह चर्चा: महिला सफाई कामगारांच्या समूह चर्चा आयोजित करून त्यांच्या अनुभव आणि समस्या जाणून घेतली.

माहितीचा विश्लेषण: गोळा केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करून निष्कर्ष काढणे.

सदरील संशोधन पेपरसाठी इतर आवश्यक संदर्भ ग्रंथ, माहिती तंत्रज्ञान, इंटरनेट, जर्नल्स व शासकीय दस्ताआधारे माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

महिलांच्या समस्येचे स्वरूप :

- **अस्थिर रोजगार:** कंत्राटी असल्याने त्यांना नोकरीची कायमस्वरूपी सुरक्षा नाही. कंत्राटाचा कालावधी संपल्यावर त्यांना नोकरी गमवावी लागू शकते.
- **कमी वेतन:** त्यांना पुरेसे वेतन मिळत नाही, ज्यामुळे त्यांच्या कुटुंबाचे दैनंदिन गरजे भागवणे कठीण होते.

- **कामकाजाच्या अवस्थेतील समस्या**: त्यांना अत्यंत कठीण परिस्थितीत काम करावे लागते. अपुरी सुरक्षा उपकरणे, अनियमित कामकाज, शारीरिक शोषण अशा अनेक समस्या त्यांना भेडसावतात.
- **सामाजिक अपमान:** समाजात त्यांना कमी दर्जाचा समजला जातो. त्यांना सामाजिक वागणूक मिळत नाही.
- **आरोग्य समस्या:** कचरा उचलण्याच्या कामामुळे त्यांचे आरोग्य बिघडते. श्वासोच्छवासाच्या समस्या, त्वचा रोग अशा अनेक आजारांना त्या बळी पडतात.
- **शिक्षणाचा अभाव:** बहुतेक महिलांना पुरेसे शिक्षण मिळालेले नसते, ज्यामुळे त्यांच्याकडे इतर पर्याय उपलब्ध नसतात.

महिलांच्या सामाजिक समस्या :

- **सामाजिक बहिष्कार:** सफाई कामगारांना अजूनही समाजात कमी दर्जाचा समजला जातो. त्यांना अस्पृश्यता आणि भेदभावाला सामोरे जावे लागते.
- **स्वास्थ्य समस्या:** कचऱ्याच्या संपर्कात येण्यामुळे सफाई कामगारांना अनेक प्रकारच्या आजारांचा धोका असतो.
- **शिक्षण:** सफाई कामगारांच्या मुलांना योग्य शिक्षण मिळण्याची सुविधा कमी असते.
- **राजकीय प्रतिनिधित्व:** सफाई कामगारांना राजकीय पातळीवर पुरेसे प्रतिनिधित्व मिळत नाही.

महिलांच्या आर्थिक समस्या :

- **कमी वेतन:** सफाई कामगारांना मिळणारे वेतन खूपच कमी असते.
- **अनियमित काम:** त्यांचे काम अनियमित असते आणि त्यांना अतिरिक्त काम करावे लागते.
- **सामाजिक सुरक्षा:** सफाई कामगारांना सामाजिक सुरक्षा योजनांचा पुरेसा लाभ मिळत नाही.
- **रोजगाराची असुरक्षा:** त्यांना रोजगाराची असुरक्षा असते.

महिलांच्या समस्याचे कारणे :

- **समाजातील रुढीवादी विचार:** सफाई कामगारांना अस्पृश्य समजणारी मानसिकता.
- **शिक्षणाचा अभाव:** सफाई कामगारांना योग्य शिक्षण न मिळाल्याने त्यांना इतर नोकरी मिळवणे कठीण होते.
- **राजकीय इच्छाशक्तीचा अभाव:** सरकार आणि महापालिका यांना सफाई कामगारांच्या समस्या सोडवण्यासाठी पुरेशी इच्छाशक्ती नसते.

- **अनौपचारिक क्षेत्र:** बहुतेक सफाई कामगार अनौपचारिक क्षेत्रात काम करतात, त्यामुळे त्यांना कायद्याचे संरक्षण मिळत नाही.

संशोधनाची प्राप्त परिणाम :

पिंपरी चिंचवड येथील सफाई काम करणाऱ्या महिलांची सद्यस्थिती व प्रत्यक्ष निरीक्षणानुसार त्यांच्या समस्येबाबत पुढील प्रमाणे परिणाम आढळून आले आहेत.

1. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांचे सामाजिक-आर्थिक दर्जा बिकट आहे.
2. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांना त्यांच्या कामाचे तास, वेतन आणि इतर लाभ अल्प व अनियमित स्वरूपाचे आहे.
3. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांना आरोग्य समस्या भेडसावत असल्याचे दिसून येते.
4. कंत्राटी महिला सफाई कामगारास त्यांच्या कुटुंबाची परिस्थिती खूप हालाखीची असल्याचे दिसून येते.
5. कंत्राटी महिला सफाई कामगाराना त्यांच्या शिक्षण आणि प्रशिक्षण स्तर कमी असल्याचे आढळून आले.
6. कंत्राटी महिला सफाई कामगारांना अधिकारांबाबतची जागरूकता कमी आढळून आली.

उपाययोजना:

पिंपरी चिंचवड महापालिकेतील सफाई कामगारांच्या समस्या सोडविण्यासाठी खालील प्रमाणे उपायोजना सूचविण्यात येत आहेत.

1. **वेतन आणि भत्ते:** वेतन वाढ, महंगाई भत्ता, वैद्यकीय सुविधा, विमा यांची व्यवस्था करावी.
2. **कामकाजी वातावरण:** सुरक्षित कामकाजी वातावरण, आवश्यक साहित्य आणि उपकरणे उपलब्ध करून द्यावे.
3. **शिक्षण आणि प्रशिक्षण**: साक्षरता वर्ग, व्यावसायिक प्रशिक्षण, स्वयंरोजगारासाठी प्रोत्साहन देण्यात यावे.
4. **सामाजिक सुरक्षा:** पेंशन योजना, मातृत्व लाभ, बाल देखभाल सुविधा उपलब्ध करावी.
5. **कायदेशीर जागरूकता**: श्रम कायदे, महिला अधिकार याबाबत जागरूकता निर्माण करण्यात यावी.
6. **स्वयं सहाय्य गट:** महिला सफाई कामगारांसाठी स्वयं सहाय्य गट तयार करण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यात यावे.

निष्कर्ष :

पिंपरी-चिंचवड महापालिकेतील कंत्राटी महिला सफाई कामगारांच्या सामाजिक-आर्थिक समस्यांवर सखोल अभ्यास करणे ही काळाची गरज आहे. हा अभ्यास त्यांच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी आणि त्यांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी एक महत्त्वपूर्ण पाऊल ठरेल. महिला सफाई कामगारांच्या समस्यांवर उपाययोजना करणे ही एक जटिल प्रक्रिया असून शासन, महापालिका प्रशासन, स्वयंसेवी संस्था आणि नागरिकांचे एकत्रित प्रयत्न आवश्यक आहेत. या अभ्यासाच्या निष्कर्षांच्या आधारे प्रभावी धोरणे तयार करून त्यांच्या जीवनात सुधारणा घडवून आणणे शक्य आहे. सफाई कामगारांना मानवीय वागणूक देऊन त्यांचे जीवनमान उंचावणे हे आपल्या सर्वांचे कर्तव्य आहे.

संदर्भ सूची :

- डॉ. आर.के. पाटील (2019) : महापालिका कंत्राटी सफाई कामगार: कामाचे परिस्थिती आणि आरोग्य परिणाम, अप्रकाशित शोधप्रबंध
- प्रो. सुषमा कुलकर्णी (2018) : महापालिका कंत्राटी सफाई कामगार आणि त्यांचे संघटन: एक केस स्टडी, अप्रकाशित शोधप्रबंध
- पिंपरी चिंचवड महानगरपालिका यांच्या माहिती पुस्तिका २०२४
- मराठी विश्वकोष, महाराष्ट्र शासन, 2024
- https://en.wikipedia.org/wiki/Pimpri-Chinchwad
- https://www.pcmcindia.gov.in/index.php
- *https://vishwakosh.marathi.gov.in/23261*